

מִגַּן אֲבוֹת

כולל כ"ד מאמרי חכמה על ענינים שונים הנוגעים במנהגי קהלות הגולה
אשר בפרפינגן ובגלילות פרובינצאה כלה חברו

רבנו מנחם בן רבנו שלמה המאירי ז"ל

ויוצא לאור עפ"י ב"י אחד ומיוחד בעולם עם מבוא והערות ומראה מקומות

ע"י

יצחק הלוי לאסט

ובסופו יבואו מכתבים מרבנים וחכמים כוללים הערות יקרות והגהות

כגנהות, קראתים בשם

מגן אברהם

לכבוד זקן בית ספרתנו החכם הכולל כש"ת מו"ה

אברהם העברי פרופ' ברלינר.

לונדון,

— ה'תרס"ם. —

דעת - אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

בשם ה' ז'ך כסליו לשנת תרס"ה, לונדון.

ידידי ואוהבי המשכיל כמו"ה יצחק לאסט נ"י.

בנסעי בקיץ העבר לארץ הצבי חמדת נפשנו ותקותנו, אנה ה' לירי
כמה וכמה כ"י עתיקי יומין ויקירי ערך מאד ובתוכם גם הכ"י היקר מן
אבות לרבינו המאיר ז"ל המאיר על מנהגי פרובנצ'א וספרד, ואשר גם
הרב חיד"א לא ראה אותו בעיניו, ורבים חשבו שהוא פי' על מס' אבות.
ושמחתי מאד על המציאה הזאת כמוציא שלל רב.

וכאשר שבתי בשלום לביתי והראיתי לך את כל נכאותי ובפרט הכ"י
הזה, לא יכולתי לעמוד בפני שאלתך ובקשתך ונשאתי פניך גם לדבר הזה,
כי המודות אתה לי, והנני מוסר לידך עם מכתבי זה את הסגן אבות
מבית גנוי להעתיקו ולתקנו ולהו"ל. כאשר עיינתי ראיתי כי מעתיקו
הראשון מלא פני הספר חרולי שגיאות ברבו, וכמוך לבי ובמוח כי תצלח
להסיר מהוכו מוטעו ותטהרו מקמשוני השגיאות, אחרי כי כבר יצאו לך
מינוטין בעולם המדע, והצבת לך יד ושם בספרותנו, והספר היקר הזה יצא
ויאיר כשמש בצהרים כשם מחברו המאיר לארץ בספריו היקרים, ושרם
אשים קנצי למילין אוכור לטוב את ידי, האי גברא יקרא, נדיב לב ויקר
רוח הגביר ר' שמואל די יצחק הכהן מעיר מנשסטר, אשר ע"י
היתה נסבה נסיעתי עמו יחד לארץ הקדושה, וגם הוא היה עוזר על ידי לגלות
ספוני טמוני אוצרות אלה הכ"י, וע"י זכאי נתגלגלו לי גם לך ולכל העולם
המאורות האלה, אשר אקוה עוד להו"ל מבית גנוי, ואתה ידידי רכב וצלח
במעשה ידיך ומלאכתך, ושכרך יהיה כפול מן השמים ומכל יודעי מדע,
אשר ידעו להכיר ולהוקיר פעלך ויגיעך, כי יש לכסף מוציא וגם לזהב
מכור יזוקו לך.

ואני בוקיך ומכבדך וחפץ בשלומך וטובתך כל הימים.

משה גסמר ס"ט.

פתח דבר.

ישתבח החכם החונן המסבב להיות הדברים הגדולים
מן הקטנה והחלושה שבסבות.
(חריה שער הבחינה ס"ה.)

אחרי כי שם המסבב מסיבות את חלקי להיות מתאבק ומתעפר באבק
סופרים להעתיק ולהוציא לאור תעלומות חכמת קדמונו מאשר מלאו ידי
רבים ושלמים משלומי אמוני חכמי זמננו, וגם כשאני לעצמי הסעתי אבנים
אבני כסף להח' ר"י אבן הכספי¹, אנה ה' לידי ב"י יקר עתיק יומין אחד
מן קמאי, מיוחד בחבריא, גאון תפארתנו, רבינו מנחם בר' שלמה
ז"ל לבית מאיר, קראו בשמו **מגן אבות**. ותחת הכסף אביא זהב,
והזהב זהב פרוים מווקק שבעתים.

דור ודור ורבניו דורשיו וחכמיו, יברור לו איש איש לפי מדותיו, איש
לפי שכלו, המקובל בקבלתו החכם בחכמתו, לא כן גורל המעתיק היושב
על הכלים כלי קורש השמונים והחנומים בארונות כ"י לגדולי חכמינו וקדמונינו,
ובחפצו לגלות תעלומות חכמתם מאפלה לאורה יביא כלים מכלים שונים,
והוצאות ס"ת מהיכלי בתי-עקד גם הם תלויים במזל.

הכ"י היקר הזה מגן אבות הוא באמת מציאה יקרה שלא שופתה
עוד עין רואה, גם גדול הרושמים הרב חיד"א ז"ל (מערכת גדולים ס' ס"ה)
שמע את שמעו רק מפי תשובת הרב מהר"ש הלוי הזקן שהובאה בס' אבקה
רוכל למרן דף קל"ה², והר"ז כוכב טוב המו"ל ס' בית אבות והמונה
מספר לספרי רבינו, מטיל ספק אם אולי הוא פירוש על מס' אבות. גם
המוזכר הגדול ש"ש מזכיר המגן אבות אבל לא שש לדעת תוכן
ענינו ועל מה אדוניו הטבעו.

והנה מלבד שההרים המורים, שתורתם אומנותם וידיהם עסקניות כרת
ודין, ישמחו על המציאה היקרה, בהיותה השבת אכדה, באה מגיית הארי,
אור זרוע מהמאור הגדול המאירי ז"ל, גם המשכילים בעם דורשי רשומות
וחוקרי קדמוניות ימצאו קורת רוח, שיח ושיג חמרם רבי-הערך וענינים

¹ עשרה כלי כסף ב"ה, וגם משנה כסף ב"ה לחכם הרוים ר' יוסף
אבן כספי ז"ל, (פ"ב תרס"ג תרס"ו) החכם הזה חי בזמן אחד עם רבנו המאירי, גם
קרובים היו בארץ מגוריהם ומושבונם, וכמה דחקו זה מזה במחשבותיהם וספריהם!
² כן מציין הרב חיד"א רק הדף ולא ס' השאלה, והנה היא באבקה רובל
ס' ר"י (דפיס לייפציג תר"ט) צד 191, שם שאל הרב ר' שלמה לבית הלוי בענין
ריאה הדבוקה וכו' לפני מן ז"ל: ועוד שהמנהג... היה מנהג בטעות... ובדאי במנהג
כזה איקרי מנהג בטעות כאשר כתב הרא"ש ומהר"ק בתשובותיו, וגם הרב המאירי
כתב כן בפירוש בס' מגן אבות וכו', והם הם דבריו בענין העשרים כלו ע"ש.

לענות בם, אכשיר דרא והתורנים והמשכילים עשו שלום ביניהם, וכבר הופיע רוח חדש בבית מדרשנו כי ילכו שניהם יחדיו, התלמודיים לא יצרו את המשכילים, ויהודה לא יקנא את אפרים, וכעת גם בעלי ההוראה ידעו ויבינו להשתמש בספרי הביבליוגראפיא וספרי התולדה כי ראו שגם מהם תצא תורה.

אמנם נפלאים המה הכרכורים והמסיבות אשר התהפכו עד שנתגלגל הדבר שיעלה הספר הזה לדפוס, ראו הנה גלגל קמון מניע ומוזעזע אופנים וחיות הקודש כדי לברוא בריאה חדשה בתוצאה זו. כהיות הרב החכם הכולל הרקמ' גסטר נ"י שוכיתי להיות מכאי ביתו וממכריו, הביא בידו — בנסעו בקיץ תרס"ז לארץ הקדם — סגלות יקרות אשר רכש שם באהבתי הגדולה לספרותנו, וגם מאשר כבודו והקריבו לו מנחה חבריו החכמים, רבים ויקרים, ויהי אך שמתי עיני על הכ"י הזה לרבנו המאירי ז"ל, לא נחתי ולא שקמתי, ויעתר יצחק תפלות בעתה לפניו, עד שבטוב לבבו המה חסרו לי למסרו בידי להו"ל, אשר בעבור זה הנני נוהן לו את בריתי שלום וברכת תודה, ועמי יברכוהו כל חכמי לב.

אולם במסירה זו עוד לא מצאתי די בח לעשות מלאכתי להעתיק ולתקנו ולהו"ל, כי דין צריך בושש, וכים מלא מלאי, ורב כח ותלאה, עד אשר אלהי אברהם בעוזרי ואלהי דמאיר ענגני, כי בשלחי איזה דגמאות מהב"י להאדם הגדול בענקים הפרופ' רבי אברהם ברלינר נ"י, עד מהרה שלח דבריו הנעימים והנאמנים לאמר אלי עם הספר: ספר יקר מצאת, קחהו, ואנכי אהיה מן לך למגן אבות הזה, ואל תדאג ליום מחה, בלה מלאכתך בהעתקה וגם לדפוס אני בעוזריך. ומדבר שפתים נמל עלי גם בפועל כפים ממש, בקיש קיש ברוח נדיבה, ולא זזה ידו עוד ממני עד שהשלמתי העתקת הכ"י ותקנתיו וציניתינו, ובמרומה לי הכל עשיתי יפה בעמי ובשעתו ובמקומו כפי קט שבלי וכחי¹). ואנא לא חכימאה אנא ולא חוואה אנא וכו' אלא סדרנא אנא.

ובהיות הכ"י הזה — אם אמנם כתיבה תמה — משובש מאד מוכה בחסר ויתר ובפרט בהענינים העמוקים של "ענין העשרים ואחד", שלא הרהבתי לנגוע ולתקן הרבה, אמרתי יבואו הרכנים החכמים ויתקנו, יתבררו ויתלכנו הדברים כיד חכמתם הטובה עליהם, אחרי ששלחתי הקונטרסים הנדפסים אחר אחר לכמה גדולים וחכמים הקרובים אלי בלבבם, והמה הביאו אלי כמה הערות ותקונים, ופתחתי לכל אלה מדור בפ"ע, קראתי שמו מגן אברהם, לכבוד האי גברא סבא יקרא הפרופ' ברלינר הי"ו ויוסיף ימים על ימיו ועוד ינוב בשיבה, "כי כל זמן שאברהם בעולם, מרת החסד בעולם" שהוא צנור משפיע, פוחח יד ומושיע לכל דצריך לכל תלמיד ולכל חובר וחוגר חדשה.

¹ הכיחתי ה', כי באמצע מלאכתי והנה הושם מאפל בעין ימיני ונכבה אורו, אשר ע"כ נפלו שניאות רבות גם בדפוס בגליונות האחרונים עד שנתרחב ונתארך, לוח הפעות אשר ערכתי. ואחכם הסליחה.

והנה כבר נהגו מובת עין כל חובר חבר מוציא לאור תעלומה המביא לנו ככורים מפרי גדולי קדמונינו לגלות לנו הלום הלום על חיי המחבר, דרכו בקודש ודעותיו בהיותו בחיים חייתו, להראות לנו גם יקר תפארת תולדותיו ואת כל אשר קרהו בתבל ארצה, אשר גם מזה תצא תורה מורשה לנו ברעת דרכיהם ובהתבונן נתיבות חייהם וזמנם ואחות מרעיהם ותכונות רוחם הכביר, והיה עינינו רואות את מורינו „מאחוריהם" או „מקדקדם", ולו זכינו לראותו עין בעין פנים אל פנים היינו לומדים מפיו.

אולם קורות גדולי חבמינו כמעט נשכחו ממנו ואין זכר למו, כי רק מעט מועד השאירו לנו ברכה לדעת מוצאיהם לכל מסעיהם ומעשיהם בחייהם, ורובם לא הציבו לנו ציונים ולא שמו לנו איזה רשמים נכרים, ורק בהנפשות שבראו לנו בספריהם ובמעשיהם הן הן זכרוניהם. אשר על כן אסירי תודה אנו לחכמי התולדות ודורשי רשומות, שעמקו ועסקו בענין הגדול הזה הרבה, ועמל רב התועלת עמלו הבונים האלה לציין מערתא מאלה הקדושים אשר בארץ המה, להחיות מתים מערמות עפרם, להציבם כמו חי לפנינו עם קורותיהם וזמן חייהם.

גם רבינו מחברנו הגדול הזה, מלבד כי הוא בעצמו הציב לו יד בפתחתו הגדולה והיקרה בערכה לבית אבותי) עוד רבים ושלמים כמו הראש והראשון הרב חיד"א בשה"ג, וזה האחרון הגאון הרצ"ח באגרותיו) יאמר: כי היה מייסוני בתבנית ועיר אנפין, ועוד האריכו למענתם החכמים הנוארים^ב), ופה עמנו „בהמבוא" שכתב החכם הפרופי' ברלינר ז"י בטוב טעם ודעת בלשון אשכנז. ואנכי מה כי אבוא אחריהם להוסיף על דבריהם? יבקשו להם משם כל הרוצה לעמוד על קורותיו וספריו היקרים. וידעו ויבינו יקר תפארת גדולתו שבכל שהיה ענק תלמודי, ששם ראשו ורובו בים הגדול הזה, הנה ראנוהו ידו האחת מחזקת ברומח ההלכה, והשנית שלוחה ליקח גם מעין הדעת, והיה מפרש ודורש ומתפלסף, ובכל מקום שראה נמיעה יפה היה עוקרה ושתלה בתוך גנו. ואנו רואים התלמודי הזה יוצא גם בשיר ומלקט שושנים משירי הערבים ומשורריו הגדולים, בהקדמתו לפי' משלי מביא ממחברת השיר: ודלותי ודקותי עדי כי זכוב קטן יכסה את מקומי^ד). ובספרו משיב נפש (כת"י שחי"ה 221) ישיר שיר המליץ: קמוש וחוח העלה תמר וכו'. ועוד שם בהקדמתו: וכבר אמר ראש המשוררים הח' רשב"ג וכו'. ושם במשלי (י' כ"ז): תבל נמשלת לוונה ידועה וכו' והוא ממשלי ערב (שער א') ושם

(^א) תוצאת ר"ו כוכב טוב וויען 1854. יקחם משם כל הרוצה.

(^ב) נדפס ב"א כמה"ע אריענט לשנת 1842 עמוד 797.

(^ג) עי' ש"ש ברשימתו לספרי הברדליינא עמוד 1731. אנ"ג בהסליץ ח"ב צד 14

מה"ע אריענט ח"א צד 474. נייבויער בספרו על רבני צרפת צד 523. נראָטין ח"ו צד 256. גראם Jud. Gallia צד 461.

(^ד) והוא משיר ר' יהודה בן שבתאי בספרו מנחת יהודה, עיין „טעם וקנים" דף ח'.

(יד א') אל תקח אשה לעושר או ליופי, כי הכל הולך וישאר הדופי. וכאלה רבות עמו, שבהיותו עתיר נכסין עתיר פומבי בר' אמות של הלכה, הרגני גם ממל השמים זו מקרא (בר' מ"ו) גם תירוש זו אנדה מבושם מכל אבקת רוכל וכל מיני בשמים (ויקר' מ"ל), כאשר נמצא דברי פי חכם חן בכל הקדמותיו לחבוריו היקרים. גם בספרו הזה מגן אבות נראה את דבריו תמיד בנחת נשמעים, ופעמים במליצה סאמירית לחישה ונעימה בוכוחו עם תלמידיו הרמב"ן הבאים לקפחו ברעש ורוגז, „השתעשעתי עמהם ואמרתי להם בני האם עשרת בני המן המה?" (עמוד כ"ב), וכן „והאמת אינו נרתע לאחוריו אלא עומד לו במקומו כרע שכב כארי מי יקימנו" (עמוד ל"ד). „בני, לא הכעם מכריע אלא הראיה מכרעת". ועוד כאלה רבות עמו דברים נעימים וישרים.

ועתה אתם אדירי תורה וחכמים מה אני שואל מאתכם, לא כבוד ולא אמירת ההלל עלי, אין אני מבקש רק שתתנו לבכם לדעת כי לא דבר ריק הוא להו"ל כ"י כזה שיצא ראשונה, הלא הדעו כי כל כ"י הוא חומר בלי צורה, ומה גם אם עתיק יומין הוא, וכמה ימי עבודה קשה ולילות עמל מנו לו להמעתיק לתקנו ולהסיר חלאתו ולמרמזו לעשות לו ציונים ומ"מ, ואיזה הערות נחוצות לשעתם ולמקומם, והמלאכה לא ליום אחד הוא כ"א לְשָׁנִים, והביטו וראו כמה יפה נייר זה ומה יפו אותיותיו, והכל בכסף יקנה ולמחר רב יעלה, ובפרט הורני הנסיון הזקן מבלי להרבות במספר אכסמפלארים — כנהוג ממחברים ומולי"ם — כי בגלל הדבר הזה יחולל כבוד הספר, עד שענינו ראו שישתמשו בהם לצור עפ"י צלוחית, והוא בויון התורה ודורשיה, ע"כ מן הראוי שתשלמו גמול להגומל טוב עם המתים הנקראים חיים, כדברי רבנו המחבר הנעימים (עמוד י"ב): עד שאהיה מגן אבות בדברי, מחיה מתים במאמרי ועשו חסד עם החיים המו"ל כי יבוא על שכרו, ויגמלו פרי עמלו.

הכותב החוסה „באהל משה ויהודית" (1)

1 לירת ז' ביים שיבראו בו המאורות לפ"ק

יצחק הלוי לאסמ.

בעבור האחד הירוע — או אינו ידוע — שמעל בקדשים עשיתי גם ציורים פוטוגראפיים שנים כאשר עיניכם תחוינה מישרים.

(1) הנה מקום אתי פה — אחרי כי באתי אל המנוחה למצוא פה מנוח לכף רגלי — להביע רגשות תודתי לירידי בני עליה מעמים אשר רכשתי לי בעיר הגדולה לונדון, ה"ה הגביר הנכבד ר' משה שמואל שיף ג"י ובני ביתו עניינים ובפרט בנו היקר ר' זאב ג"י אשר בכל שנות גודו קראתי לשבת עונג על שלהגו וכמו נגיד קרבוני. וכן אסיר תודה אני להגביר הנעלה מר שוואב ה"י ובפרט להנכבד המופלג ר' יוסף רוי ג"י, וגיסו היקר כמ"ר יוסף, נעט נעמן מהמשפחה הכבודה הירוש, אשר ביקר רוחם לבעבור הניאני, השתדלו למכור ספרי הכספי בן אוהבם ומיודעם. ישלם ה' לעושי טוב כפעלם, וגם אני אוכזר טובתם לעולם!

המתחברים והספרים המוזכרים והבאים בספר הזה.

תלמוד בבלי, גם תלמוד שלנו. (עמוד ה')
תלמוד ירושלמי. וגם בשם תלמוד המערב. (עמוד ו')
וגם תלמוד א"י (עמוד קמ"ד).
מדרש סתם. מדרש תנחומא (עמוד ה'). ובקצת מדרשות ראיתי
וכו'. (עמוד כ')

חבורינו הגדול לרוב. בית הבחירה כפרט. (כמה פעמים)
תוספות וברייתות.
מס' סופרים סתם ובסופרים. (עמוד קנ"ד)
ספר מלמד התלמודים, סתם בשם בעל המלמד. (עמוד ד')

חכמי העיר בדרש, וגדולי ההר, ורוב גדולי פרבינצה. (עמוד י"א)
הרבנים הגדולים בארץ צרפת ובאשכנז (עמוד י"ד).
הרמב"ם, הרמב"ן, וספרו המלחמות.
„ר' זרחיה הלוי שיצא בבחורתו מעיר גירונדא" (עמוד י"ד).
„מחזורים מארץ קמלוניא". (שם)
רבינו מאיר ממוליטולא.
רבינו שלמה ז"ל (רש"י).

רבי יהודה בר יקר שהיה רבו של הרב (הרמב"ן) (עמוד י"ח).
שאלות דרב אחא משבחא. (עמוד כ' ועמוד קנ"ד)
רבינו אפרים (עמוד כ"א).

רבינו יעקב שהיה מגדולי צרפת (עמוד כ"ד) ר"ת.
הרב ר' יצחק אבן גיא ז"ל בשם ר' פלמוי. (עמוד ע' ועמוד ק"י)
הרב הנשיא ר' יהודה בר ברזלי אלברגלוני (עמוד כ"ה).
ספר ספר העתים (עמוד קנ"ו).
מדברי רב עמרם (עמוד כ"ט)

רב אלפאסי. וגם הלכות הרב אלפאסי ז"ל ספרדיות
(עמוד ל"ב).

הרב רבי אברהם ז"ל (עמוד ל"ה).
הרב הגדול ר' אשר ז"ל בקונדרים החילוקין (עמוד ל"ו).
ר' יוסף בר נרשום בחדושי יו"ט שלו (שם).
הרב בעל המכתם (שם).
ר' משולם בדרשי (בעל ההשלמה) (שם) ואביו ר' משה בר' יהודה
(כמה פעמים).

אחר מגדולי משפחתנו חבר באזהרות שלו (עמוד ק"ד).
ר' שלמה בר' אברהם מן ההר (עמוד פ"ט).

הרב ר' שמואל בר מרדכי ז"ל בחבור איסור והיתר שלו (עמוד ל"ז)
רבינו האיי (כמה פעמים).
תשובת הנאונים.
תשובת רבינו נסים.
הנאונים סתם.
החכם הגדול זקנינו הרב מנחם בר יצחק. (עמוד ק"ח)
הראב"ד (כמה פעמים) בשם הרב המובהק.
עפ"י לקומין שהיה בידם מרבינו האי גאון (עמוד נ"א)
קצת חסידים שבגלילותינו (עמוד נ"ב).
רבנו חננאל ז"ל (כמה פעמים).
ואף להרב ר' יהודה בר יוחנן מצאתי תשובה (עמוד ס"ז).
מקצת רבותי (כמה פעמים).
הלכות לולב להראב"ד.
לרוב מביא מאמרים מכבלי או מירושלמי לא בנוסח המקוריי.
עפ"י רוב ישו הנסחאות שמביא עם נסחאות המבואים בדקדוקי סופרים.
